

enda. Varla komst nokkur hluti landsins hjá hörmungum þeim, er fylgdu þessum langa og grimmilega ófriði. Heil héruð lögðust í eyði, og velmegandi borgum var sópað í burtu, veislun öll og viðskifti urðu að engu, trúarlíf og siðferði komust á afarlágt stig. Í þessum hræðilega þrjátíuára ófriði misti Þýzkaland helming íbúanna og tvo þriðju hluta þjóðarauðs síns. Þegar stríðið var á enda, var alstaðar hungur, eyðilegging, eynd og mannúðarleysi að finna. Hið eina góða, sem af ófriðnum leiddi, var, að hann kendi mönnum umburðarlyndi. Af hörmungum þeim, sem bæði kaþólskir menn og mótmælendur liðu, lærðu þeir, að þeir hlutu að lifa saman, hvorugir gátu eyðilagt aðra; að reyna það var að eyðileggja sjálfa sig um leið. Það umburðarlyndi var ógurlega dýru verði keypt, en máske hefðu menn ekki getað lært að verða umburðarlyndir á neinn annan hátt.

Afleiðingarnar af óföllum Þýzkalands vöruðu heila öld. Frelsi þess var farið. Landinu var skift sundur í mörg smárfíki, sem var stjórnað af harðstjórum. Lífsmagn landsins var lamað. Hvað gat bjargað því?

Friðrik mikli Prússa konungur var fyrstur til að koma á stað völdugri endurreisn. Með sínum miklu afrekum skapaði hann hjá þjóðinni nýja trú á sjálfa sig og land sitt. Menn byrjuðu aftur að standa á sínum eigin fótum. Nýir eldar andlegs og siðferðislegs lífs byrjuðu að brenna. Með Klopstock, Wieland og Lessing byrjaði bókmentaleg endurvakning. Áhrif Lessings voru ekki eingöngu bókmentalegs eðlis. Hann átti góðan þátt í því að færa trúarbrögðunum nýtt líf og gera þau frjálsum. Sorgarleikur hans „Nathan der weise“ var máske hin sterkasta vörn fyrir umburðarlyndi í trúmálum, sem nokkurntíma hefir verið rituð. Kant kom fram á sjónarsviðið og prófaði heimspekina og trúarbrögðin á þann hátt, sem þau höfðu aldrei verið prófuð áður, og afleiðingin varð sú, að bæði fengu nýtt líf og nýja stefnu.

Hegel kom til sögunnar og ruddi frjálslýndinu braut bæði í heimspeki og trúmálum. Schleiermacher átti mikinn þátt í